

Ayşe Hür
Cumhuriyetin üvey evladı: Halk türküleri
hurayse@hotmail.com

Kerkük türkülerinin ünlü yorumcusu Abdurrahman Kızılay'a, "Kerkük türkülerini ancak İstanbul şivesiyle okursa radyonun kapılarının açılacağı" söylenmişti.

11/08/2013

Béla Bartók Adana'da Yörüklerle...

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın memleketi Manisa'da kendisine sesini dinletmek isteyen Fahriye Güney adlı şarkıcının, 'Vardar Ovası' adlı Rumeli türküsünü söylemek istemesine "Onda rakı falan geçiyor.

Başka bir şey söylesin. Ben yokken söyle onu" demesi, 'bayramlık konu' sıkıntısı çeken bendenizin imdadına yetişti.

BK
BekirKaradeniz.com

Türkünün Atatürk'ün en sevdiği türkülerden biri olması sosyal medyada, sadece rakı alerjisinin değil, Atatürk alerjisinin de kanıtı sayıldı. Zaman yazarı Mümtaz'er Türköne ise Twitter'da "Manisalı Arınç Üsküp türküsünü Atatürk sevdi diye sevmek zorunda mı? Ayrıca 'kazanamadım rakı parası' mısraı türkünün orijinalinde yoktur" mesajıyla konuya farklı bir boyut kattı. 'Rakı' konusunu (ya da 'Atatürk ve rakı' konusunu) bir başka zamana bırakıp, 'türkü' konusuna hasretmek istiyorum bu yazıyı.

Béla Bartók'un Derlemeleri

Atatürk döneminde halk müziği bir yandan Türk'ün 'gerçek ruhunu, özünü yansıtan', 'kirlenmemiş' bir müzik olarak kabul edilirdi ancak 'işlenmemiş', 'tek sesli', 'geri' bir müzik tarzı olduğu için de işlemiden geçirilmesi şart olarak görülürdü. Bu amaçla atılan ilk adımlardan biri ünlü Macar bestecisi Béla Bartók'un Ankara Halkevi'nin davetlisi olarak 5 Kasım 1936'da Ankara'ya gelmesi olmuştu. Bartók, Macar halk müziği ile Batı müziği formlarını bağdaştıran çalışmalarıyla ünlüydü. Anlaşılan Ankara aynı formülü Türkiye'de uygulamak istiyordu. Bunun için 22 günlük hızlandırılmış bir program izlendi. Bu süre içinde Bartók üç konser, dört konferans verdi. Türkiyeli müzikologlara fonograf aletini tanıttı. Yanında Adnan Saygun ile Adana yöresinde 14 yerleşim yerini ziyaret etti, 90 kadar eseri köylülerin 'şeytan aleti' dediği fonografa kaydetti.

Türk halk müziğinin ıslahında önemli rolü olan bir diğer girişim 1941'de, Mesut Cemil yönetimindeki Klasik Türk Müziği Korosu'nun, ilk düzenli halk müziği programlarına başlaması oldu. Bunu görünüşte Mesut Cemil, arka planda Muzaffer Sarısözen'in yürüttüğü 'Bir Türkü Öğreniyoruz' programı izledi. Altı ay süren bu program, dönemin Radyo Müdürü Vedat Nedim Tör'ün deyişiyle 'halk müziğinin üvey evlat durumundan kurtulması ve istiklalini ilanı' anlamını taşıyordu.

Muzaffer Sarısözen

Muzaffer Sarısözen (d.1899), bir derleme heyeti tarafından memleketi Sivas'ta keşfedilmiş, heyetin önerisi ile 'Sivas ili hesabına' İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda Batı müziği öğrenimi görmüştü. Sarısözen, 1930'da memleketine dönüştü, halka Batı müziği öğretmek için 'İlk Musiki Mektebi' adıyla Türkiye'nin ilk özel müzik okulunu açtıysa da, okul tahmin edileceği gibi halktan ilgi görmedi ve kısa sürede kapandı. 1937 yılında Sivas'ta ilk derleme çalışmalarını başlatan Sarısözen ve arkadaşları (Mahmut Ragıp Kösemihal, Halil Bedii Yönetken, Sadi Yaver Ataman, Nida Tüfekçi...) 1953 yılına kadar canlarını dişlerine taktılar, Türkiye'nin değişik bölgelerinden 10 bine yakın türkü derlediler. Bu derlemelerin 5.500 kadarının notaya geçirildiği, bin kadarının da radyolarda seslendirildiğini söylüyor konunun uzmanları. Derlemelerin sağlığını merak edenlere Ahmet Yürür'ün anlattığı, Béla Bartók'un seyahati sırasında yaşanan şu anekdot fikir verir sanıyorum: "Jandarma çavuşuna deniliyor ki; 'Çabuk, çevrede ne kadar saz çalan, türkü söyleyen varsa bulacaksın ve Vali Bey'e getireceksin.' Jandarma da köylere gidip 'türkü söyleyen kim var' [diyor.] Ahmet var, Mehmet var [diyorlar.] Adam, tarlada çalışırken, bir de bakıyor, sırtında silahı, jandarma geliyor. 'Ahmet oğlu Mehmet?' 'Tamam, yürü Vali Bey'e'. Adamcağızın, tabii, ya oğlu asker kaçığı, ya vergisini ödemiş, ya bilmem ne. 'Yakalandık', diyor, 'bu kez bittik, iyicene sonumuz geldi.' Bunları alıyorlar. Ne

jandarma niye gittiklerini biliyor, ne adam biliyor, ne jandarma çavuşu biliyor. Böyle yayan-yapıldak, Adana ilçelerinin dağlık yollarından vilayete kadar, epeyce uzun yollar yürüyerek, merkeze varıyorlar ve polise devrediyorlar... [Türkücü] dedi ki: ‘Beni, işte aynı bu şekilde, jandarma yakaladı, geldik ve size türkülerini söyledik.’ Hatta kendi söyleyeceğinden farklı söylemiş. ‘Niye öyle söyledin?’ diye sordüğümüzde, ‘Yahu, benim üstüme ne vazife? Beni getirdiniz jandarma ile ben de size, böyle iki türküyü birbirine kattım da söyledim’ dedi...”

Derlenenlerin halka nasıl sunulduğunu merak edenlere ise CHP’nin 1946 tarihli bir broşüründeki şu satırları sunuyorum: “Halkevlerinde halk ezgilerini gençlere öğretirken bazen bu ezgiler arasında seçme yapmak zarureti hâsıl olur. Bu türkülerin evlerde daima hem ezgi, hem sözleri bakımından nezih (temiz, pak) olanlarını seçmek ve yaymak gerektir. Açık saçık sözlü ezgilerin gençler arasında, Halkevlerinde yayılması doğru olmaz. Uygunsuz sözleri kaldırmak lazımdır.”

Muzaffer Sarısözen ve arkadaşlarının yaptığı derlemelerin orijinallerini bilmediğimiz için hangi kelimeleri ‘uygunsuz’ bulduklarını bilemiyoruz. Ama konunun uzmanları öncelikle pek çok türkü fişinde, bölge, kaynak kişi ve kayıt tarihi gibi bilgilerde eksikler, yanlışlar olduğunu söylüyorlar. Örneğin ‘Geldim Şu Âlemi İslah Edeyim’ adlı Derviş Ali’ye ait türkü Feyzullah Çınar’a ait gibi kaydedilmiş. ‘Gine Gam Yükünün Kervanı Geldi’ adlı türkü Derviş Feryadi’ye ait iken Nuri Üstünses’e ait denmiş. Metronom veya fonografla kaydedilmediği için çoğu türkünün özgün tempoları kaybolmuş. Örneğin “Hey onbeşli onbeşli, Tokat yolları taşlı, onbeşliler gidiyor kızların gözü yaşlı” adlı türkü Çanakkale Savaşı’nda askere alınan 1315 doğumlular için yakılmış bir ağıt olduğu halde, kayda neşeli bir türkü gibi geçmiştir.

Ama daha önemlisi Türkçe olmayan sözcükler Türkleştirilmiştir. Örneğin “Prahoda mindim sürdüm seyrana” dizesi “Gemilere bindim sürdüm Samsun’a” haline dönmüş. (Prahod, Rusçada ‘tren’ demek.) “Gözleruv ne mavıdı/Ne süttü, ne mavıdı / Her gelen bir söz diyer/Seni menden savudı” dizeleri “Gözlerin ne mavidir/Sinen keklik avidır /Her gelen bir söz söyler/Seni benden sağudur” haline dönmüş. “Asta yeri kemer düşer belinden”, “Hasta idim kemer düşer belidem” olmuş. (‘Asta yeri’ Azericede ‘yavaş yürü’ demek halbuki.)

Türkülerin Türkleştirilmesi

Rum, Ermeni, Laz, Kürt gibi ‘gayri-Türk’ unsurların türkülerini görmezden gelinmiş. Örneğin bugün ‘Türkmen Kızı’ diye bilinen türkünün aslı ‘Kürt Kızı’ imiş. Kerkük türkülerinin ünlü yorumcusu Abdurrahman Kızılay’a, “Kerkük türkülerini ancak İstanbul şivesiyle okursa radyonun kapılarının açılacağı” söylenmiş. Pek çok Azerbaycan türküsü, ‘Kars, Ardahan türküsü’ gibi isimlerle Türkleştirilmiştir.

Ve elbette ayıp, kaba, halkı kötü eylemlere teşvik edici sözleri ayıklanmış olanlar halka sunulmuş. (Yine de geçen yıl İskender Pala'nın "müstehcen türkülerin TRT repertuarından çıkarılmasını istemesine neden olacak kadar çok müstehcen türkü var galiba.) Bu arada, 'Vardar Ovası' adlı türküdeki "kazanamadım rakı parası" ifadesinin Cumhuriyet tarihi boyunca sansürlenmediğini, Müzeyyen Senar gibi duayen sanatçının eseri yıllarca bu nakaratla okumasından anlıyoruz. Cahit Öztelli de Evlerinin Önü (1972) adlı halk müziği derlemesinde "kazanamadım rakı parası" diye aktarıyor nakarat bölümünü.

Sonuç olarak, radyo döneminin belleklerimizde bıraktığı önemli izlerden biri olan ve Muzaffer Sarısözen'in yönettiği Yurttan Sesler Korosu, türkü denilen türün ruhuyla pek uyumlu olmayan ciddi tavırlı adam ve kadınlar, karşısındaki 'değnekli adam'ın yönlendiriciliğinde, dil ve şive açısından tek tipleştirilmiş, tempoları bozulmuş, içerik olarak isyancı, eleştirel, ayıp veya mahrem sözlerinden arındırılarak sterilleştirilmiş, uysallaştırılmış ve bazı durumlarda "medeni dünyanın müziğindeki gibi çoksesli (koral) hale getirilmiş" türkülerimizi seslendirmişler. (Halkla paylaşılmayanların, kayıt sırasındaki müdahalelerden fazlasına maruz kalmadığını umuyorum.)

Türk musikisi yasağı ve Batı müziğine yapılan aşırı vurguyla birlikte ele alındığında bunları 'toplum mühendisliği' olarak adlandırmak mümkün. Ancak bu toplum mühendisliğinin büyük bir emek ürünü olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki bugün AKP zihniyetinin önde gelen temsilcilerinden Bülent Arınç'ın "Vardar Ovası'nı söyleme, içinde rakı falan geçiyor" tepkisi, İskender Pala'nın "TRT repertuarında müstehcen türküler ayıklansın" tepkisi, Kemalist müzik anlayışından çok daha geri, çok daha sığ bir toplum mühendisliğini ima ediyor.

Çanakkale Türküsü kime ait?

"Çanakkale içinde vurdular beni/Ölmeden mezara koydular beni
Of, gençliğim eyvah
Çanakkale içinde aynalı çarşı/Ana ben gidiyorum düşmana karşı
Of, gençliğim eyvah..."

Bu dokunaklı türküyü bilmeyenimiz yoktur. Peki, türkünün hikâyesini biliyor muyuz? 'Çanakkale Türküsü' ile ilgili üç tez var. Müzikolog Onur Akdoğan'a göre türkü 'Nihavent Longa' adlı eserin de bestecisi olan Kemani Kevser Hanım'ın 'Çanakkale Marşı'nın türküleştirmiş şeklidir. Ünlü müzikologlarımızdan Etem Ruhi Üngör'e göre, Eyüplü Destancı Mustafa Şükrü Efendi'ye aittir. Başka kaynaklara göre ise, Çanakkale Türküsü, anonim bir eser. Üstelik orijinalinde bir aşk türküsü olup zamanla kahramanlık türküsü haline dönüşmüş, Çanakkale Savaşı ile tekrar canlanmıştır. Bu tezin sahipleri, iddialarına dayanak olarak, İzmir, Konya, Kerkük, Kastamonu ve Tuna üzerindeki Adakale'den

derlenmiş “Çanakkale içinde aynalı çarşı” sözleriyle başlayan türküleri gösteriyorlar.

Kastamonu türküsü mü?

Nitekim 2004 yılında, Çanakkale’deki 18 Mart Stadyumu tribünlerinde şöyle bir pankart açılmıştı: “Çanakkale içinde vurdular beni. Kastamonu Türküsü. Kastamonulular.” Pankartı okuyanlar belki şaşırılmışlardı ama Kastamonu bağlantısını ilk kuran, büyük halkbilimci Muzaffer Sarısözen’di. Sarısözen, türküyü 1952 yılında Yurttan Sesler adlı kitabında kısmen farklı sözler ve notayla yayımlamıştı. Bu kaynaklarda, ‘Türküyü derleyen: Muzaffer Sarısözen’, ‘Kaynak kişi: İhsan Ozanoğlu’, ‘Yöresi: Kastamonu’ yazıyordu. Kayıt tarihi ise belirtilmemişti. Bu bilgiler daha sonra pek çok kitaba girdi. TRT’nin 1973’teki kayıtlarına da. Dolayısıyla Çanakkale’de pankart açan Kastamonulular haksız sayılmazlardı.

Ancak, Kastamonuluların bilmediği şuydu: Muzaffer Sarısözen’in kaynak kişisi İhsan Ozanoğlu’nun 1982’de Musiki Mecmuası’nda yayımlanan yazısına göre, Sarısözen, Çanakkale Zaferi’nin 30. yıldönümü dolayısıyla çok aradığı halde kaynağını bulamadığı Çanakkale Türküsü için Ozanoğlu’na telefon etmiş, o da türküyü Kastamonu’nun Verencik Köyü’nden Rüveyde Kadın’dan derleyip notaya almış ve Sarısözen’e postalamıştı. Sarısözen Ozanoğlu’ndan türküyü yakını bulmasını istemiş ama bulamayınca, fazla ısrar etmemiş ve eseri ‘Kastamonu türküsü’ olarak ve sanki kendi derlemiş gibi fişe geçirivermişti. Ne de olsa acilen bir Çanakkale güzellemesine ihtiyaç vardı.

Jön Türk türküsü mü?

Kevser Hanım ya da Destancı Şükrü Efendi’den de haberi olmadığı anlaşılan Muzaffer Sarısözen’in, 1917-1918 yıllarında Türkiye’yi gezen Willi Heffening adlı Alman derlemeciden de haberinin olmaması ilginç. Tam dört değişik ‘Çanakkale Türküsü’ derleyen Heffening, derleme yerlerini belirtmemekle birlikte, eserinde kaynak kişilerini şöyle veriyor: “1. Eskişehirli Ahmet oğlu Cemaleddin, Anadolu [Devlet?] Demiryollarında ustabaşı. 20 yaşlarında, çok nükteli bir delikanlı; babası Çerkes. 2. Memleketini bilmediğim Mehmet adında biri. 3. Konya Vilayeti’nden Beyşehirli Yusuf oğlu Mehmed. Çiftçi olan bu kişinin, Çanakkale Savaşı’na katıldığı belirtilmektedir. 4. Erzurumlu Mustafa Onbaşı.” Heffening’e göre bu kişilerden Eskişehirli olanı, türküyü hem söyleyerek hem de dikte ettirerek yardımcı olmuş, diğerleri ise metni yazılı olarak vermişlerdi. Çanakkale Türküsü’nü 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın parçası olan Plevne ve Sivastopol için yakılmış türkülerle ilişkilendiren Heffening kaynak kişilerden topladığı sözleri bir araya getirmiş ve 22 beyit oluşturmuş. İlk yedi beyti hem Latin harfli Türkçe hem de Almanca çevirisiyle; sekizinci beyitten itibaren de Osmanlıca harflerle 1923’te bastırmış.

Galiba hepimizin türküsü

Türkünün anonimliğine ve Çanakkale Savaşları ile ilgisi olmadığına dair bir başka kanıt, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nın 1. sayısında Ömer Çakır tarafından yayımlanan 29 Eylül 1914 tarihli (yani Çanakkale Savaşı'ndan önce yazılmış) bir mektup. Emrullah adlı biri annesine şöyle yazıyor: "Birkaç günden beri Çanakkale sokaklarından askerler geçiyor, 'Çanakkale içinde Aynalıçarşı, ana ben gidiyorum düşmana karşı' şarkısını söylüyorlar. At üstünde zabıtlar, top arabaları, mekkâ ve deve kervanları sokağımızı doldurdu. Harp olacakmış, İngiliz ve Fransız harp filoları boğazın dışında dolaşıyor. Buraları bombardıman edeceklermiş..." Ömer Çakır'a göre, türkü 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile ilgili olmalı... Şimdi gelin de Çanakkale Türküsü'nün kime ait olduğuna, hangi dönemde yakıldığına karar verin...

Özet Kaynakça: Ünsal Yücel, 'Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı', Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 432-476; Ahmet Yürür, Béla Bartók-Panel Bildirileri (10 Aralık 1996), Editör: Süleyman Şenel, Pan Yayıncılık, 2000; Özgür Balkılıç, Cumhuriyet, Halk ve Müzik, Türkiye'de Müzik Reformu, 1922-1952, Tan Kitabevi Yayınları, 2009; Doğan Kaya, 'Türkülerin Derlenmesinde, Kayda Geçirilmesinde ve İcra Edilmelerinde Yapılan Yanlılıklar', <http://www.turkuler.com/yazi/turkulerin.asp>; Ali Osman Öztürk, 'Çanakkale Türküsü Örneğinde Bilim ve Popül (Er) İzm', <http://www.ize-debiyat.com/yazi.asp?id=41482>.

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/cumhuriyetin_uyev_ladi_halk_turkuleri-1145624

